

РОЛЯ НА ИНДУСТРИАЛНИЯ СЕКТОР ЗА ВЪЗСТАНОВЯ- ВАНЕТО И РАСТЕЖА НА БЪЛГАРСКАТА ИКОНОМИКА СЛЕД ГЛОБАЛНАТА КРИЗА

Калоян Колев

ROLE OF THE INDUSTRIAL SECTOR FOR THE RECOVERY AND GROWTH OF THE BULGARIAN ECONOMY AFTER THE GLOBAL CRISIS

Kaloyan Kolev

Abstract

This paper explores how viable and sustainable the industrial sector in Bulgaria is and its significance for the recovery of the national economy after the global crisis. The analysis reveals that thanks to a market reorientation, rapid restructuring and increased efficiency, industrial production limits the second "downturn" and appears to be a driver of economic growth after 2010. Furthermore, the results indicate that the chosen model of development - competitiveness based on labor cuts and lack of investment at the expense of increasing of property income, is likely to exhaust the opportunities for future growth an obstacle to economic convergence with the other EU members states.

Key words: *Re-industrialization, economic growth, structural adjustment, productivity.*

Деиндустриализацията през втората половина на ХХ век е вероятно най-значимият процес в структурната динамика на развитите икономики, а дебатът относно причините и неговите последици се считаше за приключен към рая на 80-те. Глобалната финансова и икономическа криза от 2007-2008 г. и мъчителното възстановяване от нея (особено в страните на ЕС), поставиха отново на дневен ред въпросите за волатилността на националните икономики, характеризиращи се със силно доминиращ третичен сектор, социалната цена на износа на работни места и нарастващото вътрешно доходно неравенство, възможностите за устойчив и дългосрочен растеж и т.н. Първо в САЩ, а след това и в ЕС се появиха идеи, а малко по-

късно и целенасочени политики за създаване на предпоставки и фискални стимули за връщане на изнесените зад граница производства и реиндустриализация, макар и в по-различен от познатия от XIX век вид (Hersh & Weller, 2003; Westkämper, 2013). Причината за това е, че индустриалният сектор притежава специфични особености, поради които той може да се разглежда като основен фактор на стабилността и растежа в икономиката (Szirmai, 2009): доказана във времето позитивна връзка между индустриализацията и равнището на дохода, динамични икономии от мащаба, интензивни връзки с останалите сектори във веригата на добавената стойност, задълбочаване разделението на труда, повишаване на производителността, спилвър ефекти, значителен иновационен потенциал и др.

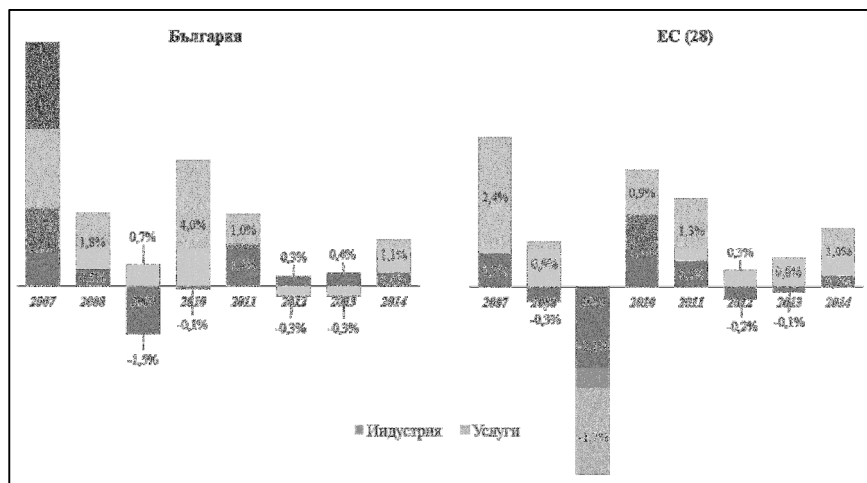
Деиндустриализацията беше основна част от структурните изменения в българската икономика в процеса на преход към пазарно стопанство. За разлика от САЩ и страните от Западна Европа, у нас промяната се реализира скокообразно, в рамките само на няколко години, а не като естествен еволюционен процес. Подобен тип деиндустриализация се определя като преждевременна (*“premature”*), а в случая на България и като реверсивна (Dasgupta and Singh, 2006) с всички негативни последици от това за стабилността на стопанството и възможностите за устойчив дългосрочен растеж (Rodrik, 2015). В този ред на мисли, интересен е въпросът, до колко жизнеспособен и устойчив е индустриалният сектор в България и какво е неговото значение за възстановяването и растежа на националната икономика след кризата?

Изследването на всички възможни преки и косвени релации между Индустрията и растежа е непосилна задача в рамките на едно кратко изследване. По тази причина, в настоящия доклад като рамка на анализа са използвани законите на Н. Калдор (Kaldor, 1967). Най-общо, индустриалният сектор ще има позитивен ефект върху икономическия растеж, ако производството се характеризира с нарастващ краен продукт и повишаваща се производителност на труда, а освободените от преструктурирането работници се насочват към други дейности с висока добавена стойност (най-вече услугите).

1. Преки ефекти на Индустрията върху възстановяването и растежа на българската икономика след кризата

България посреща глобалната икономическа криза със силно доминирана от услугите структура както на БВП, така и на заетостта, близка до тази на повечето страни от ЕС. Данните от системата на националните сметки сочат, че кризата е причинила плитко краткосрочно колебание, но не е имала дългосрочен ефект върху агрегатната секторна структура на българската икономика. В периода 2010-2016 г. индустрията успява да възстанови бързо и да запази своя дял от 22% в БДС, а нарастването на услугите с два процентни пункта (от 65% на 67%) е за сметка на строителството и аграрния сектор. Под тази привидната стабилност, обаче, се крие съществена динамика в условията на производство и значението на отделните сектори за растежа на икономиката.

Първият основен въпрос в настоящото изследване е, какъв е агрегатният ефект на индустрията в динамиката на БВП? Отговорът може да бъде намерен чрез просто декомпозиране на ръста на брутния продукт по приноса на отделните сектори в него. От данните на фиг.1 се вижда, че каналът, чрез който кризата е привнесена в България е именно индустрията, която в две поредни години (2009 и 2010) има негативен ефект върху БВП, а ролята на своеобразен ограничител на „пропадането“ е изиграна от сектора на услугите. Ролята на двата сектора се променя в периода 2011-2013 г., когато именно индустрията е фактор на възстановяването на икономиката, като нейният позитивен принос надвишава негативният ефект на закъснялото свиване на услугите.

Източник: Изчисления на автора по данни на Евростат.

Фиг. 1. Принос на сектор Индустрия и сектор Услуги в растежа на БВП в България и ЕС(28)

Този факт е особено видим при сравнението на данните за България с тези за страните от ЕС. През 2012 и 2013 европейските страни преживяват втора криза в реалното производство, докато българската индустрия продължава да нараства и ограничава негативният ефект на втората вълна на кризата.

Ключът към обяснението на този факт се крие в структурата на стоковия ни износ. Българските предприятия успяват да компенсират свиващото се търсене от традиционните си партньори в ЕС с намирането на нови пазари извън Европа, като ръстът на продажбите към тях през 2010 е 42% и нови 22% през 2011 г.

Данните разкриват и още един интересен феномен. От гледна точка на ускореното развитие и желанието за конвергенция с останалите страни от ЕС, съвсем логично разглеждаме ниско технологичните и трудо- и/или енергоемки производства с ниска добавена стойност за по-скоро „нежелани“ и ограничаващи растежа на икономиката на България. Анализът показва, че именно те успяват да ограничат негативните ефекти на кризата и да осигурят бързото възстановяване. В крайна сметка, средногодишният принос към

растежа на БВП на индустриалното производство за периода 2010-2016 е 0,69% (при 0,37% средно за ЕС), а на сектора на услугите 1,47%. Макар вторият да е над два пъти по-голям, следва да се отбележи, че неговата волатилност (респективно процикличен ефект) е значително по-висока.

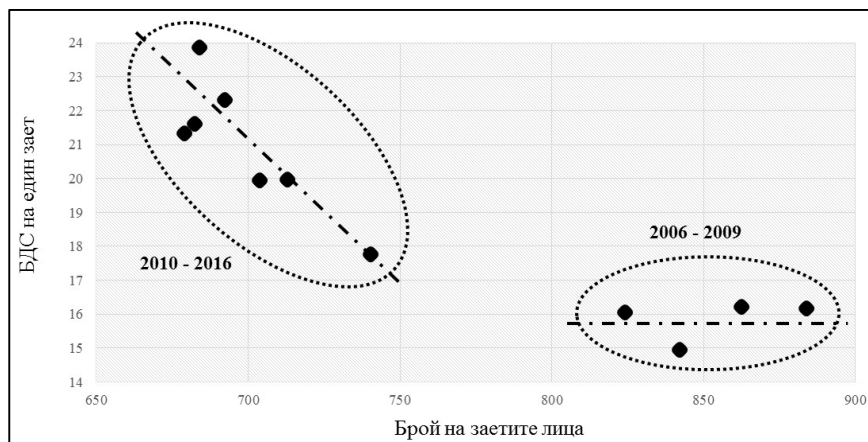
Таблица 1

**Средногодишен принос към реалния ръст на БВП
в България и ЕС(28) (в %)**

Сектор	ЕС (28)	България	
		2010 - 2014	2010 - 2016
<i>Период</i>	2010 - 2014	2010 - 2014	2010 - 2016
Аграрен	0,0	- 0,32	- 0,06
Индустрия	0,37	0,48	0,69
Строителство	- 0,12	- 0,48	- 0,37
Услуги	0,81	1,08	1,47

Източник: Изчисления на автора по данни на НСИ и Евростат.

Изведените до тук особености на възстановяването на българската икономика и приносът на отделните сектори, се дължат в най-голяма степен на измененията в условията на производство. Сравнението на данните между заетостта и производителността на труда показват два коренно различни модела на развитие на Индустрията преди и след кризата (фиг. 2).

Източник: Изчисления на автора по данни на НСИ.

Фиг. 2. Връзка „заети – производителност на труда“ преди и след кризата в сектор Индустрия в България

В периода до 2009 г., растящото външно и вътрешно търсене, в съчетание с повишаващите се цени на промишлената продукция, са предизвикали екстензивна експанзия на Индустрията в България. Секторът е ангажирал растящ брой трудови ресурси, като проблемът за ефективността очевидно е бил пренебрегнат като маловажен. Условията по време и след кризата са променили изцяло модела на развитие, който в анализирания период до 2016 г. е базиран изцяло на повишаване конкурентоспособността чрез съкращаване на разходи (най-вече от труд.). При нарастващ обем на създадения продукт, само в рамките на осем години броят на заетите в индустриалния сектор е намалял с около 200 хил. (22,6%), като този процес е устойчив и с постоянни темпове за целия период след кризата. Благодарение на това, само за 6 години индустрията е успяла да повиши производителността на труда в сектора с 34,4%. Сходен процес се наблюдава и в Услугите, като ръстът там е едва 5,4%, но за сметка на това при непрекъснато повишаващ се брой на заетите лица.

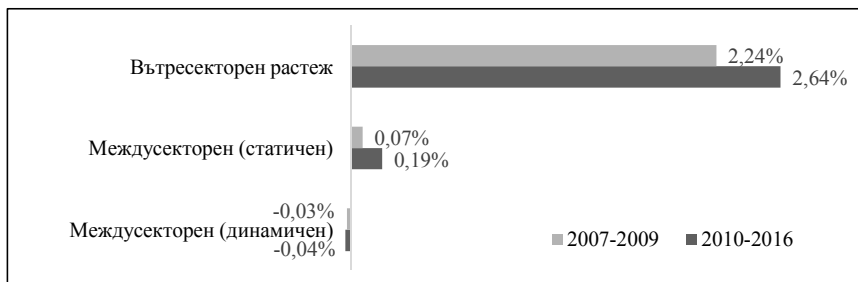
2. Алокативен ефект на Индустрията върху производителността и растежа в България

Безспорно, по-ефективният метод на производство в Индустрията има директен позитивен ефект върху възстановяването и растежа на икономиката, който надвишава този на услугите в периода 2011-2015 г. По-важният въпрос е, как освободеният трудов ресурс се разпределя между останалите сектори и какъв е ефектът на това реструктуриране върху дългосрочните условия за растеж? За съжаление, статистиката не предоставя еднозначни данни за алокацията на наетите лица в рамките на икономиката. По тази причина в анализа е използван утвърден в литературата метод за косвена оценка чрез декомпозиране ръста на производителността на труда на три основни компонента по следната формула (Timmer, 2014):

$$\Delta P = \sum (P_i^t - P_i^0) S_i^0 + \sum (S_i^t - S_i^0) P_i^0 + \sum (P_i^t - P_i^0) (S_i^t - S_i^0)$$

където: P – производителността на труда в сектора в първоначалния и крайния период, а S – дела на сектора в общия брой заети лица в началото и края на периода.

Първата сума отразява претегленият спрямо броя заети принос на вътрешния прираст на производителността, втората – повишаването на производителността в следствие на алокацията на ресурсите между отделните производства, а последната трета – комбинираният динамичен ефект от преместването на работниците между секторите, който не може да бъде отразен от предходните два компонента.

Източник: Изчисления на автора по данни на НСИ.

Фиг. 3. Декомпозиране на средногодишния ръст на производителността на труда в България

Данните от изчисленията (фиг. 3.) показват, че ръстът на производителността на труда в България както преди, така и след кризата се дължи почти изцяло на повишаването на ефективността вътре в самите сектори а не на движението на трудовите ресурси между тях. Известно повишаване позитивното значение на алокативен ефект се наблюдава след кризата, но неговият принос в общия ръст е изключително малък. Притеснение буди отрицателната стойност на динамичните ефекти. Тя подсказва, че макар работниците да се преместват към дейности със същата или по-висока производителност, пределният им продукт на новото работно място е по-нисък от този на старото. Подобни резултати се наблюдават преди всичко в страни, които не са преминали през еволюционния път на структурна трансформация, а са „преживели“ ускорена преждевременна или реверсивна деиндустриализация.

3. Косвено влияние на Индустрията върху дохода, вътрешното търсене и растежа в България

Както вече бе споменато, между развитието на Индустрията и равнището на дохода съществува доказана във времето пряка връзка. Тя е един от важните механизми чрез които, макар и косено, Индустрията разширява вътрешното търсене и ускорява растежа. Как промяната в условията на производство се отразяват на този механизъм, може да се види чрез анализ на входно-изходните матрици на националната икономика (табл. 2).

**Сравнение на структура на създадената
в сектор Индустрия БДС в България и ЕС(28) (в %)**

Компонент на БДС	ЕС (28)		България	
	2008	2012	2008	2012
Година				
Компенсация на наетите лица	56,5	55,6	51,3	42,4
Потребление на основен капитал	17,7	18,9	22,0	21,0
Нетен опериращ излишък	25,0	24,3	26,7	35,8

Източник: Изчисления на автора по данни на НСИ и Евростат.

Данните показват, че нарастващата производителност на труда в Индустрията е съпроводена от все по-малък дял на компенсациите на наетите лица в БДС. Ако в страните от ЕС тя е средно около 56% и остава стабилна, то в България само за 4 години разходите за труд се понижават устойчиво от 51,3% на 42,4% от стойността на крайния продукт. Ако към това прибавим и освободените близо 200 хил. работници, то става ясно, че през разглеждания период Индустрията има негативен ефект върху равнището на дохода от труд от -3%, докато при услугите той е позитивен в размер 21%. В същото време значително нараства нетния опериращ излишък, който по същество представлява печалба и смесен доход от собственост (лихви, ренти, дребно предприемачество и др.). С други думи, в Индустрията се извършва едно вътрешно преразпределение на дохода от работниците, към значително по-малкият брой собственици на ресурси, което вероятно разширява неравенството и има негативен ефект върху дългосрочния растеж.

Предходният резултат не може да се разглежда едностранчиво, тъй като освободеният и акумулиран от по-ниските разходи за труд ресурс може да се използва за инвестиции и модернизация. За съжаление, данните сочат, че потреблението на основен капитал в България е намаляло с 1%, при точно обратната тенденция в страните от ЕС, което е ясен признак за отсъствие на нетни инвестиции

у нас. Косвено доказателство за това е и фактът, че напредъкът на индустрията през последните 6 години по трите основни показателя - енергиен интензитет, енергийна ефективност и ефективност на използваните материали, е минимален или отсъства. С други думи, нарастването на ефективността в сектора се дължи преди всичко на екстензивни фактори, а именно – съкращаване на работници и натоварване в по-голяма степен на вече наетите.

Заклучение

Анализът показва, че Индустрията има ключова роля за възстановяването и растежа на българската икономика след кризата. Благодарение на пазарната преориентация, бързото реструктуриране и повишената ефективност, индустриалното производство изиграва ролята на ограничител на „пропадането“ и основен фактор на растежа след 2010 г., за разлика от останалите страни от ЕС, при които цикличността в отделните сектори е синхронизирана. За съжаление, избраният модел на развитие – повишаване на конкурентоспособност на база съкращаване разходите на труд и отсъствието на инвестиции, за сметка на отклонения и увеличаващ се доход от собственост, вероятно е пред изчерпване на възможностите за генериране на допълнителен растеж. Нещо повече, той има негативен ефект върху общия доход и вътрешното търсене. В същото време, освободените работници нямат позитивен принос към повишаването на производителността на икономиката, с други думи не се реализира и Калдорианския междусекторния алокативен механизъм на нарастване на БВП. Всичко това ни дава основание да считаме, че преждевременната и реверсивна деиндустриализация, в съчетание с настоящия модел на развитие на Индустрията в България са един от ограничителите на икономическия растеж и пречка пред конвергенцията с останалите страни членки на ЕС.

Използвана литература

1. DASGUPTA, S., SINGH, A. (2006), Manufacturing, Services and Premature Deindustrialization in Developing Countries: A Kaldorian Analysis, UNU-WIDER, United Nations University Research Paper, No. 2006/49.

2. HERSH, A., WELLER, C. (2003), Does Manufacturing Matter?, *Challenge*, 46:2, 59-79.
3. KALDOR, N. (1967). Strategic Factors in Economic Development, New York: Ithaca.
4. RODRIK, D. (2015), Premature Deindustrialization, NBER Working Paper No. 20935.
5. SZIRMAI, A. (2009), Industrialisation as an engine of growth in developing countries, United Nations University, World Institute for Development Economic Research, Working Paper No. 10/2009.
6. TIMMER, M., G.J. DE VRIES, AND VRIES, K (2014), Patterns of Structural Change in Developing Countries, Groningen Growth and Development Center Research Memorandum 149.
7. TREGENNA, F. (2011), Manufacturing productivity, deindustrialization, and reindustrialization, United Nations University, World Institute for Development Economic Research, Working Paper No. 57/2011.
8. WESTKÄMPER, E. (2013), Towards the Re-Industrialization of Europe: A Concept for Manufacturing for 2030, Springer Science & Business Media

За контакти:

Доц. д-р Калоян Колев
Икономически университет – Варна
Катедра „Обща икономическа теория“
e-mail: kolevk@ue-varna.bg